

Delning av talan i skiljetvister och kontradiktionsargumentets betydelse för sakprövningen av yrkanden som avser samlade krav*

LARS HEUMAN

1. Inledning

Det förekommer att en part gentemot sin motpart framställer ett stort antal likartade avtalsrättsliga krav genom att beskriva dem alla på ett kortfattat generellt sätt under åberopande av en abstrakt angiven grund.¹ De många konkreta grunderna kan vara dolda, men de konkreta grundernas existens visar att det rör sig om många krav, inte ett enda. Ett yrkande som uttryckligen motiverats med en enda abstrakt grund men som bygger på flera konkreta grunder betecknas inom entreprenadrätten som *sammanläggningsyrkande*. Termen finns inte i RB.

En stämningsansökan kan enligt RB komma att avvisas om yrkandet är obestämt eller om grunden är så ofullständig att det blir svårt att genomföra rättegången.² Om man ser endast till yrkandet och inte till grunden kan ett beloppsmässigt bestämt yrkande inte anses obestämt. Detta gäller också ett sammanläggningsyrkande som avser ett bestämt belopp. Ser man till de många konkreta kraven kan ett sammanläggningsyrkande som vilar endast på en abstrakt grund anses oklart. Flera processuella och civilrättsliga begrepp får betydelse som argument när man ska bedöma om ett sammanläggningsyrkande är tillåtet och ska sakprövas.

Kräver den kontradiktoriska principen att alla yrkanden ska vara bestämt angivna genom konkreta grunder? Kan det vara så svårt och kostnadskrävande att konkretisera och bevisa alla delyrkanden att ett abstrakt grundat

* Har tidigare publicerats i Juridisk Tidskrift 2023–24 nr 3.

¹ Här avses inte grupptalan.

² Se avsnitt 2 om reglerna i RB 42:2–4.

sammanläggningsyrkande bör tillåtas? Kan sakprövningen då avse tillämpning av generella civilrättsliga beräkningsmetoder och inte bedömningar av många konkret motiverade krav? Om det är närmast omöjligt att bevisa alla konkreta krav uppstår fråga om det finns en processuell omöjlighetsprincip som kan medge att ett abstrakt grundat sammanläggningsyrkande får sakprövas. Eller måste ett sådant yrkande delas upp i en mängd konkret grundade krav för att svaranden ska kunna försvara sig på ett adekvat sätt? Om ett abstrakt grundat sammanläggningsyrkande inte tillåts uppkommer fråga om kändanden kan tvingas att dela upp sitt abstrakt grundade yrkande. Hur hanteras uppdelningsfrågor? Vad menas med att en parts talan delas, t.ex. att kändandens ersättningstalan delas? Är det något annat än en taleändring? Vilka delar blir kvar sedan en talan delats? Har en part eller dennes motpart praktisk nytta av en uppdelning? Begreppet delning av talan finns inte i RB eller lagen om skiljeförfarande (LSF) och inte heller i doktrinen och andra rättskällor.

Termen sammanläggningsyrkade framstår som en motsats till delning av talan. Sammanläggningsyrkanden rör hopslagna krav. De kan avse flera likartade direkta skador eller krav som avser följdskador som kan härledas direkt ur ett eller flera kontraktsbrott.³ Samlade ersättningskrav spelar en stor roll inom entreprenadrätten.⁴ En viktig fråga rör en entreprenörs behov att kunna få samlade krav sakprövade. Entreprenörens processföring kan då förenklas. Om endast konkret underbyggda yrkanden anses tillåtliga kan entreprenören tvingas att framställa långt fler yrkanden som kräver en mer omfattande och kostsam bevisning.⁵ För kändanden är det av stor betydelse om det finns materiellt stöd för att ersättning inte bara kan utgå för direkta skador utan också för följdskador. Finns det materiellt stöd för att följdskador är ersättningsgilla kan en sammanlagd ersättning uppgå till ett långt högre belopp än om entreprenören endast kan få gottgörelse för uppdelade krav.

Av LSF 21 § 2 st. framgår att kändanden i en skiljetvist får framföra nya yrkanden. Kändanden får också ändra eller komplettera tidigare framställda yrkanden och åberopa nya omständigheter. Denna ändringsrätt är dock

³ Gentele, Störningskrav, Svensk byggtjänst 2019, s. 11 ff.

⁴ Inom den utomobligatoriska skadeståndsrätten kan olika värderingsmetoder användas. En viss metod kan ge anvisning om att flera konkreta skador ska ersättas och en annan metod att det samlade värdet ska ersättas. Jfr NJA 2015 s. 199 p. 12–19. (Kompensation för återanskaffningskostnaden för flera olovligen nedhuggna träd med olika värde eller en skadeberäkning grundad på att en fastighet fått ett minskat försäljningsvärde.)

⁵ Gentele, s. 25 och Westberg, JT 2018–19, s. 305 ff.

något begränsad. Förutsättningarna för en tillåtlig taleändring anges i lagrummet. Det framgår av regeln att de nya yrkandena och åberopandena ska omfattas av skiljeavtalet. Vidare kan nya yrkanden och grunder avvisas om en ändring sker på ett sent stadium eller om skiljemännen anser det olämpligt att de provas.⁶

Några begränsningar gäller inte för en part som vill inskränka sin talan, t.ex. genom att sätta ned ett ersättningsyrkande eller genom att avstå från att åberopa en tidigare framförd grund.⁷ Om en parts talan är oklar och kan tolkas på olika sätt finns det möjlighet för parten att förtydliga sin talan utan att det ställs krav på att taleändringsförutsättningarna föreligger.

Bestämmelsen i LSF 1 § 1 st. om att en skiljetvist får avse förekomsten av en viss omständighet innebär enligt förarbetena att skiljemännen har behörighet att avgöra frågor om hur omständigheter ska kvalificeras rättsligen.⁸ Det behövs inget särskilt stöd i skiljeavtalet för att just ett yrkande som avser existensen av ett faktum ska få provas i ett skiljeförfarande.⁹ Härvid föreligger en skillnad i förhållande till fall då skiljemännens prövning begränsas till rena skälighets- och billighetsbedömningar. Det fordras då enligt LSF 27 a § 3 st. att parterna träffat avtal om att behörigheten ska vara bestämd på detta sätt. Sådana avtal är mycket ovanliga. Om en part vill framställa ett yrkande om rättslig kvalifikation efter det att skiljeförfarandet inletts och parten tillfört tvisten nytt processmaterial kan det krävas att förutsättningarna för en tillåtlig taleändring är uppfyllda.

En entreprenör kan vilja rikta ett stort antal ersättningskrav mot beställaren. Det kan röra sig om störningskrav och ÄTA-krav, dvs. ändrings-, tilläggs- och avgående arbeten. För att underlätta processföringen kan käranden lägga samman alla ersättningskrav för en viss typ av utförda arbeten eller varaktiga hinder och framställa ett enda ersättningsyrkande. Entreprenören kan då söka förenkla prövningen också genom att endast åberopa ett abstrakt rättsfaktum som bygger på allmänt hållna påståenden. Han kan göra det i stället för att åberopa ett stort antal konkreta rättsfakta av samma typ. Som grund för ett sammanläggningsyrkande kan käranden då åberopa allmänna påståenden om att en mängd händelser har fått en sammantagen effekt.¹⁰

⁶ Heuman, Skiljemannarätt, Norstedts Juridik 1999, s. 422 ff. och Lindskog, Skiljeförfarande, tredje upplagan, Norstedts Juridik 2020, s. 676 ff.

⁷ NJA 1987 s. 707.

⁸ SOU 1994:81 s. 89 och Lindskog, s. 679.

⁹ SOU 1994:81 s. 257.

¹⁰ Westberg, JT 2018–19 s. 306 och 309.

2. Det kontradiktoriska argumentets betydelse för sakprövningen av obestämda yrkanden

När man bedömer angelägenhetsgraden av att ge kändanden rätt att framställa ett sammanläggningsyrkande som endast motiverats med ett abstrakt rättsfaktum måste man beakta också motpartens intresse av att sådana förenklingar inte medges när de försvårar dennes processföring.¹¹ Saken kan uttryckas så att kontradiktionsargumentet talar starkt för att svaranden ska ges fullgoda förutsättningar att redan på ett tidigt stadium kunna bemöta kändandens talan. Man bör inte godta ett sammanläggningsyrkande som grundas på sådana abstrakta och summariska beskrivningar som gör det närmast omöjligt för svaranden att bemöta kändandens talan.¹² Vid avvägningen av parternas intressen måste man också beakta att kändandens/entreprenörens sammanläggningsyrkande inte bör avvisas på grund av sin obestämda art när det är närmast omöjligt för denne att formulera ett mycket stort antal bestämda yrkanden som vilar på konkreta grunder.¹³

I detta avsnitt kommer åtta HD-fall att analyseras och tolkas. Domskälerna är i några fall ganska utförliga men något oförenliga. Detta medför svårigheter vid rättsfallstolkningen.

Ett sammanläggningsyrkande utgör en processuell rättshandling som kan framställas i tvistemål och skiljetvister. Därmed är inte sagt att ett yrkande som vilar på en abstrakt grund är tillåtligt. Vad beträffar rättegångar kan processuella avtal inte göra ett sammanläggningsyrkande tillåtligt. Utan lagstöd är sålunda processuella avtal som regel inte giltiga.¹⁴ Ett processuellt sammanläggningsyrkande kan således inte godtas processuellt med stöd av en tolkning av entreprenadkontraktets materiella klausuler.¹⁵ Ett processuellt avtal kan inte giltiggöras genom att det betecknas som en civilrättslig klausul i ett kontrakt. Materiella frågor får däremot avtalsregleras, t.ex. tillämpningen av självkostnadsprincipen och entreprenörens skyldighet att tillställa beställaren uppgifter om arbetstid och materialåtgång.

¹¹ Westberg, JT 2018–19 s. 307 f.

¹² NJA 1981 s. 1188, s. 1195 (anmärkningsvärt ofullständig i flera avseenden) och s. 197 dissidenten.

¹³ Se om den processuella omöjlighetsprincipen Heuman, Festskrift till Stefan Lindskog, Jure 2018, s. 268 ff.

¹⁴ Se vidare härom Maunsbach, Avtal om rätten till domstolsprövning, Norstedts Juridik 2015 och Heuman, Kan parter träffa avtal om hur civilrättsliga och processrättsliga regler skall tillämpas?, JT 2011–12 s. 336 ff.

¹⁵ Westberg, JT 2018–19 s. 307. Se även NJA 1987 s. 787.

Om en entreprenörs sammanläggningsyrkande bedöms vara obestämt kan domstolen med stöd av RB avvisa yrkandet.¹⁶ Som exempel kan nämnas att användningen av en matematisk formel med flera faktorer kan göra beloppsbestämningen alltför krånglig och osäker. Enligt RB kan kärandens talan också avvisas om den abstrakta grunden angetts så ofullständigt att dennes talan inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång.¹⁷ Det saknas explicit stöd i RB för att ett obestämt sammanläggningsyrkande får sakprövas med en möjlighet för domstolen att göra skälighetsuppskattningar när grunden är mycket vagt angiven.¹⁸ Om sammanläggningsyrkandet är obestämt och grunden vag och abstrakt ska inte yrkandet avvisas direkt av domstolen. Det följer av RB 42:3 att käranden ska ges tillfälle att omformulera sin talan så att den omfattar flera bestämda yrkanden och flera bestämda konkreta grunder. Domstolens prövning ska således inte direkt vara inriktad på frågan om en taleändring ska medges.

En av processrättens mest grundläggande principer är grundsatsen om en parts rätt att få utföra sin talan i alla behövliga avseenden och att få skäligen tid för att förbereda sig. Ingen ska dömas ohörd.¹⁹ Den kontradiktoriska principen utgör en viktig del av den konventionsgrundade rätten till en rättvis rättegång.²⁰ En part ska få del av alla handlingar och allt utredningsmaterial och ges tillfälle att yttra sig över det. Parterna ska vara likställda i processen och proceduren får inte gynna den ene på den andres bekostnad.²¹ En dom får inte grundas på omständigheter eller bevis som en part inte haft tillfälle att yttra sig om.²²

För att en part ska kunna bemöta motpartens talan krävs det att parten blir tydligt informerad om motpartens talan. Den kontradiktoriska principen upprätthålls inte om motpartens inlagor har ett svårbegripligt och ofullständigt innehåll. I en intellektuell dimma blir det svårt för parten att utföra sin talan på ett adekvat sätt. Reglerna i RB i 42:2–4 kräver att kärandens

¹⁶ Lindskog, s. 675.

¹⁷ RB 42: 2–4 och NJA 1977 s. 827 samt NJA 2018 s. 189 p. 27 och Heuman JT 2016–17 s. 998 ff.

¹⁸ Westberg, JT 2018–19 s. 312.

¹⁹ SOU 2010:14 s. 228.

²⁰ Hans Danelius, Johan Danelius, Thomas Bull och Iain Cameron, *Mänskliga rättigheter i europeisk praxis*, Sjätte upplagan, Norstedts Juridik 2023, s. 323 ff. samt SOU 2010:14 s. 256 ff.

²¹ SOU 2010:14 s. 85.

²² SOU 2010:14 s. 232.

yrkande är bestämt och att grunden beskrivs på ett utförligt sätt.²³ I det följande ska undersökas om HD tolkat RB:s regler på sådant sätt att den kontradiktoriska principen har upprätthållits fullt ut. Härvid är det av betydelse om det ställs krav på att kärandens talan ska vara tydlig och fullständig redan på ett tidigt stadium.²⁴

Två regler i RB har stor betydelse för frågan när en part senast ska få del av material som visar att målet kan sakprövas. Av RB 34:1 följer att en fråga om rättegångshinder ska tas upp så snart anledning därtill förekommer.²⁵ Frågor om rättegångshinder ska sålunda avgöras så snart som möjligt och de ska inte skjutas på framtiden enligt denna regel. Bestämmelsen fyller en process-ekonomisk funktion.²⁶ Det sägs inte i motiven att den kontradiktoriska principen ska upprätthållas under såväl ett tidigt som sent skede av processen.

Den andra bestämmelsen av intresse för kontradiktion är regeln i RB 42:2 som föreskriver att stämningsansökan ska innehålla ett bestämt yrkande och en utförlig redogörelse för kärandens grund. Uppfyller inte stämningsansökan lagens krav ska käranden föreläggas att avhjälpa bristerna. Gör en kärande inte det ska talan avvisas om den är så ofullständig att den inte utan väsentlig olägenhet kan läggas till grund för en rättegång. Stämningsansökningens yrkanden och grunder ska vara så klara att svaranden får förutsättningar att avge svaromål, dvs. att ange grunderna för sitt bestridande och att avge yttrande över de omständigheter som käranden grundat sin talan på.²⁷ Talan ska vara så bestämd att svaranden får möjlighet att bedöma tredsdomsförutsättningar och rättskraftsförutsättningar.

I NJA 1977 s. 827 har HD i ett mål om skadeståndsskyldighet för staten avvisat en stämningsansökan därför att grunderna endast angetts i abstrakt form och med hänvisning till lagregler (överskridande av ämbetsbefogenheter).

Ett annat skadeståndsmål NJA 1981 s. 1188 mot staten rörde tandläkarbehandling och användning av visst namngivet dentalmaterial vars metaller påstods ha orsakat käranden skador. Denne ansåg att staten var ansvarig för dessa skador på grund av att socialstyrelsen och produktkontrollnämnden förfarit försumligt genom att godta materialet och lämna garanti för dess ofarlighet. HD ansåg att stämningsansökan med komplettering inte var så

²³ Se härtill NJA 2018 s. 189 p. 27.

²⁴ I UB 4:12 st. 1 stadgas att underrättelse ska ske så tidigt att gäldenären kan beräknas få tillräcklig tid att bevaka sin rätt.

²⁵ NJA II 1943 s. 443 f.

²⁶ Lindblom, Processhinder, Norstedt & söners förlag 1974, s. 93 f.

²⁷ RB 42:7 p. 3.

bristfällig att den inte gav en ram för den rättegångskäranden avsåg att föra. Härtill kan fogas kommentaren att ramförutsättningar är ett slags begränsade faktorer som skiljer sig från bedömningar som tar sikte på obestämthet. Vidare uttalade HD att det t.ex. var fullt möjligt att på grundval av den lämnade framställningen pröva om rättegångshinder förelåg på grund av res judicata. Som exempel på rättskraftsfrågor som inte låter sig avgöras kan nämnas att en part, som drabbats av flera likartade skador vid skilda tillfällen, inte angett vilka olika tidsbestämda skador som omfattades av stämningen.²⁸ Rättskraften omfattar endast sådana kumulativa skador som tydligt angetts i stämningen. Det innebär att en abstrakt beskrivning av de typer av skador käranden vill få ersättning för gör stämningens ansökan så bristfällig att den ska avvisas om inte käranden senare preciserat vilka skador som avses.²⁹ HD:s domskäl talar i någon mån för att ett sammanläggningsyrkande får sakprövas men rättskraftsargumentet talar för den motsatta lösningen.

NJA 1984 s. 404 rör en handelsagents rätt till efterprovision.³⁰ Prejudikatet väcker *frågan om en civilrättslig regel eller avtalsklausul kan vara så utformad att grunden ska eller får anges i abstrakt form*. Om det finns sådant stöd innebär inte det att rättegångsbalkens kontradiktionsargument bör kunna fränkännas betydelse. Parterna kan inte avtala bort den kontradiktoriska principen och lagstiftaren får inte föreskriva att kontradiktion inte ska förekomma såvida inte det rör sig om interimistiska bedömningar. Vid den följande redovisningen av provisionsfallet är det av vikt om bevisningen och argumentationen tar sikte på abstrakta generella förhållanden eller olika konkreta delar som ingår i ett sammanläggningsyrkande.

HD klagjorde inledningsvis att agentens rätt till efterprovision reglerades i lag. Enligt en regel gällde för försäljningsuppdrag som ingåtts efter uppdragets slut att agenten hade rätt till efterprovision ”om avtalet kan anses ha kommit till stånd genom hans medverkan under uppdragstiden”. Regeln med dess kausalrekvisit tyder på att den avser konkreta försäljningsavtal. Agenten beräknade sin efterprovision till en viss summa motsvarande 6 procent av det belopp som försäljningen genom agenten inbringade under det sista året. Beräkningen avsåg flera avtal och totalsummor. Huvudmannen gjorde gällande att agenten inte förmått styrka något konkret samband mellan sitt

²⁸ Ekelöf, Andersson, Bellander, Bylund, Edelstam och Pauli, Rättegång, Tredje häftet, Åttonde upplagan, Norstedts Juridik 2018, s. 160 ff.

²⁹ Prop. 1983/04:78 s. 37.

³⁰ Se härtill Heuman, Bevisbörda och beviskrav i tvistemål, Andra upplagan, Norstedts Juridik 2022, s. 431 och Westberg JT 2018–19 s. 321.

arbete som agent och försäljningar som kommit till stånd sedan agenturen tagits över av en annan person. Agenten åberopade i andra hand utredning om de försäljningar som skedde under de tolv första månaderna sedan agentens uppdrag upphörde. Huvudmannen ansåg att det krävdes utredning som för varje försäljningsavtal konkret knöt an till arbetsinsatser från den avgångne agentens sida. Denna uppfattning innebär ett avståndstagande från sakprövning av sammanläggningsyrkanden som vilar på en abstrakt generell grund.

HD ansåg emellertid att huvudmannens uppfattning inte hade stöd i vare sig lagens ordalydelse eller uttalanden i lagmotiven. Detta innebär att ett sammanläggningsyrkande skulle kunna sakprövas utan civilrättsligt stöd i lag eller avtal. HD motiverade sin uppfattning med att *det knappast var praktiskt möjligt att prestera bevisning som direkt rör de enskilda försäljningsavtalen* när det gällt varor som säljs i stora kvantiteter och inom en vidsträckt kundkrets.³¹ HD:s domskäl får nog tolkas så att sammanläggningsyrkanden endast kan tillåtas om käranden möter så stora bevisvårigheter i praktiken att det inte kan krävas att hans talan uteslutande vilar på konkretiserade grunder. Tolkningen ligger i linje med den icke lagfästa principen om processuell omöjlighet.³² Med utgångspunkt i de avtal som träffats ansåg HD att *provisionsfrågan måste kunna bedömas på grundval av utredning av mera allmänt slag* rörande agentens verksamhet under uppdragstiden och försäljningsutvecklingen före och efter uppdragets upphörande.³³ Bedömningen av ett sammanläggningsyrkande kan inte begränsas till någon enda allmänt hållen uppfattning som uttrycker en skönsmässig prövning.

I detta provisionsfall nämner HD inte RB:s regel om kravet på ett bestämt yrkande och inte heller kontradiktionens betydelse. Tystnaden kan inte tolkas så att civilrättsliga och avtalsrättsliga regleringar utgör ett sätt att verksamt avtala bort kontradiktionen. HD:s uttalande om att provisionsfrågan kunde avgöras med ledning av utredning av mera allmänt slag innebär inte att domskälen begränsats till en enda mening. Tvärtom visar domen att domskälen är utförliga.

Regeln om att också ett fastställelseyrkande ska vara bestämt har kommenterats av HD i NJA 1985 s. 172. Domstolen ansåg att en fastställelse-talan inte kan föras när rättsförhållandet är så oprecist att verkningarna av en fastställelse inte kan överblickas. HD gjorde också ett uttalande som tog

³¹ Jfr ECLI:EU:C:215:148.

³² Heuman, Festskrift till Stefan Lindskog, Jure 2018, s. 268 ff.

³³ Härvid kan det vara av betydelse om sådan utredning förebringas som visar att försäljningen skett med stabilitet och stigande lönsamhet.

sikte på kontradiktionsargumentet. Med tanke på fall då en fastställsetalan avser enbart ett avtals ogiltighet måste det enligt HD krävas att käranden *anger sin uppfattning om avtalsinnehållet så utförligt att motparten i rimlig utsträckning kan överblicka vilka invändningar i giltighetshänseende som det påstådda avtalet kan ge anledning till*. Den preciseringskyldighet som läggs på käranden har till syfte att göra det möjligt för svaranden att veta hur han ska utföra sin talan på ett adekvat sätt. HD återförvisade talan till TR:n för att få till stånd en precisering av yrkandet. Domskålen om kravet på överblickbara verkningar är förenliga med kontradiktionsprincipen. Kravet på överblickbarhet får uppfattas så att både käranden och svaranden ska kunna överblicka verkningarna av en bifallande och en ogillande dom.

NJA 1985 s. 397 II gäller fall då ett fel föreligger men då det är oklart vad som förorsakat felet och hur det ska åtgärdas. HD:s uppfattning baseras på att utredningen inte gjorde det möjligt att knyta ett åläggande om avhjälpande till en viss bestämd åtgärd. HD ansåg att *det då återstår att ge åläggandet en mera allmänt hållen utformning*. Innebörden av åläggandet ansågs vara att entreprenören på ett fackmässigt sätt ska vidta de åtgärder som behövs för att undanröja orsaken till skadan. Entreprenören måste själv lösa kausalitetsfrågan och ta reda på orsaken till fuktinträngningen för att han skulle kunna undanröja felet. *Utredningssvårigheter utgjorde således skälet till att beställarna inte behövde ange en konkret förklaring till kausaliteten*. Detta fall talar för att ett sammanläggningsyrkande kan prövas under förutsättning att en part saknar möjlighet att ange en konkret grund.

NJA 1987 s. 787 rör ett yrkande om fastställelse av att kärandena tillfogats en skada. HD uttalade att skadan inte närmare preciserats men ansåg likväl att kärandenas uppgifter var tillräckliga för att läggas till grund för en fastställsetalan. Denna begränsning av preciseringskyldigheten motiverade HD med att det inte skäligen kunde krävas att kärandena skulle lägga ned kostnad och arbete på att utreda skadans storlek innan svarandebolagets ansvar klarlagts. *Kärandenas processekonomiska intressen har sålunda lett till att preciseringskraven sänkts*. Det rör sig inte om ett fall där det var omöjligt att precisera skadan fullt ut.

NJA 1994 s. 473 rör ett fondkommissionsbolags yrkande om ersättning för ränta. Yrkandet framstår som obestämt då bolagets ränteyrkande bestämdes genom hänvisning till bolagets ”Allmänna bestämmelser” som föreskrev att ränta skulle betalas efter en räntesats som bolaget vid varje tidpunkt tillämpar beträffande kredit på ett konto. Enligt rubriken rör fallet fråga huruvida ett yrkande om avtalad rörlig ränta borde avvisas som inte tillräckligt

bestämt. Revisionssekreteraren behandlade det kontradiktoriska argumentet. För att ge svaranden möjligheter att bemöta ett yrkande om rörlig ränta borde det enligt hennes mening krävas att de omständigheter som utgör grund för framtida ränteändringar anges i stämningsansökan. HD nämnde inte svarandens bemötandeintresse utan ansåg att det låg i sakens natur att ett ränteyrkande som grundas på avtal om rörlig ränta alltid måste bli i någon mån obestämt och endast kan innehålla grunder för beräkningen. HD tillade att avtal om rörlig ränta fyller en praktisk funktion och är i princip godtagbara.

I detta räntefall har HD närmast bortsett från kontradiktionsfrågan med motiveringen att en avtalsrättslig reglering ledde till att de processuella yrkandena måste bli något obestämt. Uttalandet lämnar stöd för att omöjlighetsprincipen kan utgöra en grund för att göra avkall på kravet att ett yrkande ska vara bestämt. Det obestämda yrkandets praktiska funktion utgjorde ett ytterligare ett skäl för att kontradiktionen inte upprätthölls på sätt föredraganden rekommenderat.

I NJA 2013 s. 209 har kontradiktionsargumentets tidsmässiga aspekt tillmätts mindre vikt än RB:s krav på att ett yrkande görs bestämt. Försäkringsbolaget If väckte negativ fastställestan mot två bolag med anledning av att det pågick flera miljöprocesser i USA vilka hade sin grund i utsläpp av kemikalier. If yrkade bl.a. att tingsrätten skulle fastställa att If inte var skyldigt att ge försäkringsskydd. Som en grund åberopade If bl.a. att försäkringens miljöskadeundantag var tillämpligt och att bolaget därför inte var skyldigt att tillhandahålla något försäkringsskydd. Svarandebolaget ansåg att stämningsansökningen var så bristfällig att den skulle avvisas med stöd av RB 42:4. Tingsrätten berörde inte kontradiktionsargumentet och uttalade att det fanns brister och oklarheter i de yrkanden och grunder som If anfört. Tingsrätten ansåg att kompletteringar och förtydliganden borde kunna göras inom ramen för tingsrättens materiella processledning under förberedelsen. Det skulle således kunna ta ganska lång tid innan kärandens yrkanden blev bestämda och svarandena fick ett slutligt underlag för sin bedömning hur talan skulle utföras.

Hovrätten ansåg att alla redan konstaterade och framtida skador faller under miljöundantaget och att alla möjliga händelseförlopp faller under undantaget. Om talan gavs den innebörden ansåg hovrätten att någon precisering till enskilda skador och händelseförlopp inte behövdes (*obehövlighetsargument*). Hovrätten ansåg det inte orimligt att de avtalsvillkor som If vill få prövade får olika betydelse beroende på vilket händelseförlopp som

är aktuellt eller vilka skador som ska prövas. Domstolen ansåg att Sandvik också i rimlig utsträckning måste få möjlighet att kunna överblicka vilka skador och händelseförlopp som omfattades av Ifs talan. Ifs talan ansågs mot den bakgrunden inte vara tillräckligt preciserad för att utgöra föremål för en fastställelseprocess. Hovrätten avvisade Ifs talan. Hovrättens dom innebär avståndstagande från användningen av sammanläggningsyrkaden.

Överförs denna uppfattning till sammanläggningskrav står det klart att olika konkreta krav som faller under ett och samma abstrakta kontraktsvillkor kan komma att bedömas på olika sätt. Prövningen av ett sammanläggningsyrkande som avser sådana konkreta likartade grunder kan då inte tillåtas. Vidare har kontradiktionskravet urvattnats något. Det har skett genom att svarandens bemötanderätt ska tillgodoses i rimlig utsträckning och inte utgöra en rätt att i all behövlig omfattning utföra sin talan på sätt som föreskrivs i LSF 24 §.

HD delade inte hovrättens uppfattning. HD förlängde prövningstiden för bedömningen av frågan om avvisning borde ske på grund av att det inledningsvis fanns behov av att yrkandet ”förtydligas och justeras.” Domstolen slog fast att Ifs talan var tillräckligt preciserad för att kunna läggas till grund för en fastställsetalan men att det var en annan sak att talan kunde behöva ”förtydligas och justeras”. HD ansåg att det var frågor som inte behövde klargöras på detta stadium utan som kunde hanteras under förberedelsen inom ramen för rättsens materiella processledning när svarandebolagen angett sin inställning till käromålet och grunderna för denna.³⁴ HD konstaterade detta i sitt beslut som meddelades mer än tre år efter det att tingsrätten uttalade sig om behovet av kompletteringsförelägganden.³⁵ HD uttalade sig särskilt om svarandebolagens intresse av att kunna överblicka konsekvenserna av Ifs talan och av att kunna presterat ett adekvat försvar. HD ansåg att detta svarandeintresse var tillgodosett genom att bolaget förde en motsvarande positiv fastställsetalan mot If i USA.³⁶ Svarandebolagen skulle således förstå hur talan skulle läggas upp i den svenska rättegången med ledning av hur de som käre lagt upp sin talan i den motsvarande positiva fastställelseprocessen mot If i USA. Denna slutsats om förstälighet är inte belagd.³⁷

HD:s bedömning innebär att kontradiktionsargumentet inte ansågs vara den viktigaste faktorn för bedömning av frågan om sakprövning skulle

³⁴ HD p. 10.

³⁵ Se även NJA 1998 s. 438.

³⁶ HD p. 14.

³⁷ Dissidenterna p. 13.

komma till stånd på ett tidigt stadium. Förfarandet blir inte fullt kontradiktoriskt förrän käranden efter tre års processande preciserat och justerat sitt yrkande. Dessförinnan får förfarandet en viss inkvisitorisk prägel. Två dissidenter uttalade att det för bedömning av frågan om miljöundantagets tillämplighet krävdes en prövning av olika konkreta skador och orsaken till dessa. Deras domskäl innebär ett avståndstagande från uppfattningen att sammanläggningsyrkanden är tillåtliga.

3. Det kontradiktoriska argumentets betydelse för sakprövning av sammanläggningsyrkanden

Vid en tolkning av alla de kontradiktionsfall som presenterats ovan saknar man en sammanställning. Det finns sålunda inte något modernt prejudikat med ett sådant övergripande innehåll. Det går inte att utföra sådana preciserande tolkningar som gör det möjligt att uppställa en regel som anger alternativa förutsättningar för att godta obestämda yrkanden och sammanläggningsyrkanden. Däremot är det möjligt att med ledning av prejudikaten ange argument som talar för och emot sakprövning av sammanläggningsyrkanden. Kontradiktionsargumentet talar då rent generellt för att sådana yrkanden inte kan tillåtas om det finns möjlighet att konkretisera dem efter uppdelning av de sammanlagda kraven.

Ser man till alla de ovan redovisade fallen i föregående avsnitt indikerar det äldsta HD-fallet att yrkanden som bygger på rent abstrakta grunder inte kan bli föremål för sammanläggningsyrkanden.³⁸ Några av de ovan beskrivna HD-fallen lämnar stöd för att sammanläggningsyrkanden skulle kunna godtas när det är närmast omöjligt att formulera ett bestämt yrkande.³⁹ Ett fall tyder på att preciseringsskyldigheten kan begränsas i fastställelsemål då kärandens utredningskostnader kan reduceras härigenom.⁴⁰ Ett annat fall utvisar att ett obestämt yrkande kan godtas om det långt senare under förberedelsen kan förtydligas och justeras efter processledning.⁴¹ Det innebär att obestämda sammanläggningsyrkanden kan godtas inledningsvis om de senare förtydligas och konkreta grunder anges för de olika delkraven. I ett fastställelsemål om en avtalsklausuls giltighet uppställdes ett visst krav på överblickbarhet. Detta krav kan utgöra ett skäl för att inte acceptera sam-

³⁸ NJA 1977 s. 827.

³⁹ NJA 1985 s. 397 II och NJA 1994 s. 473.

⁴⁰ NJA 1987 s. 787.

⁴¹ NJA 2013 s. 209.

manläggningsyrkanden.⁴² Efterprovisionsfallet lämnar stöd för att sammanläggningsyrkanden får sakprövas.⁴³

Ett sammanläggningsyrkande i en skiljetvist kan vila på en abstrakt beskriven grund.⁴⁴ Yrkandet kan då få betydelse för bedömningen av flera beloppsskilda ersättningskrav och flera olika konkreta rättsfakta. Om en domstol eller en skiljenämnd slutför förfarandet utan att de många konkreta yrkandena och grunderna klarlagts står förfarandet i strid mot kraven på att ett tvistlösningsförfarande ska vara kontradiktoriskt och ge båda parter tillfälle att ta del av allt processmaterial (kommunikationsprincipen).⁴⁵ Dessa förfaranderegler är tvingande. Parterna kan inte träffa avtal om att en eller båda parter helt eller delvis ska berövas sin rätt att utföra sin talan.

Av föregående avsnitt framgår att HD i vissa fall godtagit ett yrkande som är obestämt när den tillämpliga avtalsklausulen gjort det omöjligt eller utomordentligt svårt att ange alla de konkreta krav som omfattas av sammanläggningsyrkandet. Vad gäller störningskrav har Gentele uttalat att *cumulative impact claims* godtas processuellt i flera länder, åtminstone under förutsättning att det varit omöjligt eller i vart fall orealistiskt att allokera kostnaderna till enskilda störningar utan att detta beror på käranden.⁴⁶ Ett skäl för att godta sammanläggningskrav av civilrättsliga skäl är att vissa mångfaldiga följdskador inte blir till fullo gottgjorda om man inte godtar ett sammanläggningsyrkande som omfattar dessa följdskador som kan ha inträffat under en lång tid. Om trettio olika följdskador kan konkretiseras och beloppsbestämmas trettio gånger och därefter adderas till en enda summa skulle ett enda sammanläggningsyrkande avseende dessa följdskador kunna uppgå till ett betydligt högre belopp med användning av en generell beräkningsmetod. Om en civilrättslig regel endast medger att skadeberäkningen sker i generell och abstrakt form kan man inte ställa krav på att alla följdskador ska omfattas av konkreta grunder. Som ett jämförbart exempel kan nämnas pristvister där en civilrättslig beräkningsregel i ett avtal utesluter bevisning om ett stort

⁴² NJA 1985 s. 172.

⁴³ NJA 1984 s. 404.

⁴⁴ Jfr Lindskog, s. 680 not 2661 och uttalandet om att oklara grunder snarast bör få till konsekvens att skiljenämnden finner att skäl för ett bifall saknas. Uttalandet innebär att sakprövning kan ske och att en ogillande dom kan meddelas på ett tidigt stadium om grunderna är oklara. Det sägs inget om att sakprövning kräver att avgörandet kan komma till uttryck i en särskild skiljedom innan skiljenämnden bedrivit processledning i syfte att få grunderna klarlagda.

⁴⁵ LSF 24 § 1 och 2 st.

⁴⁶ Gentele, s. 14 och 50.

antal kostnadsposter avseende utfört arbete. Denna beräkning utesluts därför att parterna innan entreprenadarbetets början avtalat om att betalning ska utgå för en *kalkylerad kostnad som gör entreprenörens verkliga kostnader irrelevanta*.⁴⁷

I ett fall uttalade sig HD om verkställighetshinder och tillämpning av regeln om att en part inte varit i stånd att utföra sin talan. Från rättssäkerhetssynpunkt ansåg HD att det inte var godtagbart att en skiljedom verkställs mot *en part som inte underrättats om skiljeförfarandet*. HD tillade att det måste ställas höga krav beträffande en *underrättelse som gäller själva det grundläggande förhållandet att ett skiljeförfarande ska inledas*.⁴⁸ Höga underrättelsekrav utgör skäl för att inte godta ett abstrakt motiverat sammanläggningsyrkande som döljer ett flertal krav som alla är möjliga att konkretisera. Man kan inte tolka HD:s uttalande så att det alltid i alla sammanhang uppställs höga krav på att kontradiktionsprincipen strikt upprätthålls i alla delar under ett skiljeförfarande.

I LFS anges inte att yrkanden ska vara bestämda. Likväl kan en parts obestämda yrkande avvisas på motpartens begäran.⁴⁹ Om svaranden underlåter att framföra en sakprövningsinvändning mot det obestämda yrkandet kan man tycka att det borde kunna prövas med stöd av den s.k. protestregeln (preklusionsregeln i LSF 34 § 2 st.) En parts underlåtenhet att framföra en invändning mot ett processuellt fel kan leda till att han anses ha avstått från att göra felet gällande. Om ett förfarande slutförs utan att ett obestämt yrkande preciserats och utan att en abstrakt grund konkretiserats kan detta innefatta brott mot den tvingande principen om kontradiktion. Partsautonomins princip gäller då inte och svarandens underlåtenhet att framställa ett avvisningsyrkande kan inte göra nämnden behörig att sakpröva ett yrkande och en grund som är alltför vaga och oklara i väsentliga avseenden.

Man kan fråga sig om ett beslut om särskiljande kan undanröja olägenheter och oklarheter för det fall att sammanläggningsyrkandet efter uppdelning beloppsbestämts och konkretiserats. Enligt RB 14:6 får mål mellan samma parter särskiljas när det finns skäl för det. Det krävs emellertid att de tvister som särskiljs är olika mål.⁵⁰ I många mål som rör ett sammanläggningsyrkande torde ett särskiljande utgöra ett teoretiskt möjligt alternativ. Men det förutsätter att käranden medverkar och anger nya yrkanden och grunder för

⁴⁷ NJA 1977 s. 254 och Heuman, JT 1989–90 s. 32.

⁴⁸ NJA 2010 s. 219 p. 8.

⁴⁹ Lindskog, s. 674 f.

⁵⁰ Westberg, JT 2018–19 s. 312 f.

alla separata mål. Emellertid eftersträvar parterna i regel inte ett särskiljande, utan tvärtom kumulation. Båda parter vill vanligtvis att en entreprenadvist ska handläggas i en enda rättegång eller en enda skiljetvist.⁵¹ Detta betyder nog att de processuella frågorna får lösas i ett enda mål genom uppdelning och konkretisering av sammanläggningsyrkandena. Då krävs det ibland taleändringar.

I en entreprenadvist som ska prövas av skiljemän följer av LSF 23 a § att ett särskiljande endast är möjligt då flera skiljetvister tidigare sammanlagts. De preciseringar som krävs för att ett abstrakt motiverat sammanläggningsyrkande ska prövas efter uppdelning kan däremot uppnås genom att skiljenämnden beslutar att en eller flera särskilda skiljedomar ska meddelas enligt LSF 29 § 1 st.⁵²

Det hovrättsfall som ska behandlas nedan rör inte särskiljande av ett stort antal kumulerade mål utan en uppdelning av ett enda mål.

4. Hovrättens dom i ett klandersmål rörande en prisändringstvist

Sedan en skiljedom meddelats i en prisändringstvist mellan Gazprom och det turkiska bolaget Kibar klandrade det turkiska bolaget skiljedomen.⁵³

Det antyds i klandermalet att Gazprom i skiljetvisten framställt yrkanden på två sätt. För det första skulle prisjusteringen enligt artikel 9 i avtalet vara rättvis och skälig. Det rör sig om ett enda vagt yrkande. För det andra yrkade Gazprom att priset skulle justeras uppåt genom dels ett borttagande av rabatten, dels en höjning av det fasta baspriset i prisformeln. Gazprom hävdade att dessa moment var kvantitativa, självständiga och även särskiljbara i fråga om inverkan på priset. Gazprom gjorde gällande att bolagets yrkande inte innehöll någon begränsning för skiljenämnden att behandla dessa var för sig.⁵⁴

Kibar hävdade att skiljenämnden överskridit sitt uppdrag genom att inte följa Gazproms yrkanden. Kibar ansåg att Gazprom grundade sin talan i skiljeförfarandet på att bolaget var berättigat till ett avtalspris som översteg de europeiska importpriserna och knutpunktspriserna. Gazprom gjorde gällande att en översyn av priset var nödvändigt för att återställa den affärsmäs-

⁵¹ Se *Belgor* NJA 2019 s. 171 p. 18.

⁵² Lindskog, s. 841.

⁵³ Svea hovrätt, dom meddelad 2021-12-01 i mål nr T 7865-19. Se ett likartat klandersmål Svea hovrätt, dom meddelad 2022-06-28 i mål nr T 8473-19.

⁵⁴ Domen s. 3, 5 f. och 9.

siga premiumbalansen mellan parterna som hade gått förlorad. Kibar tillade att den prisjustering som Gazprom begärde innehöll två moment, dels ett borttagande av tidigare införd rabatt, dels en höjning av baspriset. Kibar underströk att Gazprom behandlade de två momenten som oskiljaktiga och nödvändiga för att återställa premiumuppgörelsen. Gazproms talan grundades enligt Kibar enbart på återupprättandet av en premiumnivå, något som endast kunde uppnås genom att skiljenämnden biföll Gazproms yrkande om en ny prisformel.

Sedan skiljenämnden tillbakavisat Gazproms premiumteori lämnade Gazproms talan enligt Kibar inget utrymme för skiljenämnden att i någon del bifalla Gazproms talan; trots detta beslutade skiljenämnden att den tidigare införda rabatten skulle tas bort. Kibar ansåg att skiljenämnden överskridit sitt uppdrag genom att bifalla en del av prisjusteringsyrkandet. Vid huvudförhandlingen argumenterade Gazprom för första gången för en uppdelning så att premiumpriset kunde uppnås genom att endast rabatten togs bort. Eftersom Gazprom först under huvudförhandlingen gjorde gällande att yrkandet var delbart bereddes Kibar inte skäligen möjlighet att få bemöta uppdelningen och därigenom få utföra sin talan.⁵⁵

Hovrätten tog först ställning till Kibars påstående att skiljemännen gått ”utanför” sitt uppdrag genom att i sitt domslut dela upp Gazproms yrkande och fastställa att prisformeln skulle ändras endast så att den tidigare införda rabatten skulle utgå. Med Gazproms yrkande avsågs enligt hovrätten ett enda yrkande som tog sikte på en begäran om prisjustering. Hovrätten ansåg att Gazproms yrkande om prisjustering hade samma lydelse under hela skiljeförfarandet. Hovrätten slog fast att de två aktuella momenten i yrkandet – rabatten och baspriset – var särskiljbara. Det sätt som Gazprom förde sin talan före förhandlingen ansågs förenligt med att det låg inom ramen för skiljenämndens prövning att pröva momenten i yrkandet var för sig. Förändringar på energimarknaden och premievillkor talade enligt hovrättens mening för att yrkandet kunde bifallas delvis om endast vissa omständigheter bevisades.

Så långt kan domskälen uppfattas så att käranden ensam kan åstadkomma uppdelningsmöjligheten genom sitt sätt att formulera yrkandet och göra andra uttalanden.⁵⁶ Det rör sig om ensidiga rättshandlingar som inte kräver motpartens medverkan för att bli giltiga. Hovrätten gjorde fler utta-

⁵⁵ Domen s. 4 f.

⁵⁶ Jfr NJA 2000 s. 576.

landen och de väcker frågan om motpartens vetskap och uppfattning var ett villkor för uppdelningen. Hovrätten uttalade avslutningsvis i denna del av målet att Gazprom vid förhandlingen förklarade att yrkandet var möjligt att dela upp och att det därmed gjorts tydligt för skiljemännen och Kibar hur yrkandet skulle uppfattas.

Den nu behandlade uppdelningsfrågan tar inte sikte på fall då rättsreglerna inte medger någon uppdelning eller fall då två delfrågor griper in i varandra på sådant sätt att de inte kan bedömas var för sig. (Jfr ogiltighetsregeln i LSF 33 § om att ogiltigheten kan gälla en viss del av skiljedomen.) Klander målet rör frågan om en part i skiljetvisten genom sitt sammanläggningsyrkande kan hindra skiljemännen från att sakpröva delfrågor. Hovrätten ansåg att skiljemännen haft rätt att bedöma de båda delfrågorna separat eftersom Gazprom hela tiden vidhållit sina delyrkanden. En kändande bestämmer vilket yrkande som han eller hon ska framställa och som därmed kan hindra skiljemännen från att sakpröva delyrkanden. Hovrättens domslut är sålunda baserat enbart på vad Gazprom yrkat under hela skiljeförfarandet. Hovrätten underströk att Gazprom vid förhandlingen förklarat att yrkandet var möjligt att dela upp. Hovrätten ansåg att det därmed gjorts tydligt för skiljenämnden och Kibar hur yrkandet skulle uppfattas. Härtill kan läggas kommentaren att det skulle röra sig om ett förtydligande som inte kräver en taleändring. Sakprövningen av de båda delyrkandena kan härigenom knappast vara villkorade av att kändanden klagat för motparten Kibar att yrkandet kunde delas. Det räcker att nämnden ansåg att detta har kommit tydligt till uttryck genom kändandens yrkanden utan att det behöver utföras en kontroll av hur Kibar uppfattat denna sak.

Hovrätten prövade sedan Kibars påstående om att uppdelningen var en *otillåten taleändring* eftersom den skett för sent i processen och bolaget inte haft skäligt rådrum att bemöta Gazproms talan såsom den slutligen formulerades vid förhandlingen. Yrkandet tar sikte på situationer då det endast funnits ett abstrakt övergripande yrkande och inte ett flertal konkreta preciserade yrkanden som innefattar en uppdelning. Om det i ett inledande skede av förfarandet endast funnits ett sammanläggningsyrkande kan den ersättningskrävande parten senare komma till insikt om att det krävs att han framställer flera olika delyrkanden som kan vila på skilda konkreta grunder och avse tillämpning av skilda lagregler och avtalsvillkor. Framförs sådana yrkanden på ett tidigt stadium kan en begäran om taleändring i regel tillåtas. Tre skäl talar för en tillåtlighet. För det första får motparten tillräckligt rådrum för att bemöta de nya yrkandena. För det andra kan man anse att taleänd-

ringsregelns tidsrekvisit är uppfyllt. För det tredje gäller enligt förarbetena att nya yrkanden inte ska avvisas om domens rättskraft skulle hindra att de prövades i ett nytt förfarande.⁵⁷ En helt eller partiellt ogillande dom över sammanläggningsyrkandet skulle utgöra hinder för sakprövning av ett delyrkande som omfattas av sammanläggningsyrkandet. Skiljemännen bör därför tillåta en taleändring som innefattar en uppdelning av sammanläggningsyrkandet.

Hovrätten ansåg att delyrkanden framstälts och att Gazprom inte ändrat sin talan. Trots att någon taleändring inte gjorts ansåg hovrätten att en part under vissa förutsättningar kunde behöva viss tid för att kunna utföra sin talan. Därmed avses att skiljemännen enligt regeln om ett kontradiktöriskt förfarande ska ge parterna tillfälle att i all behövlig omfattning utföra sin talan muntligen eller skriftligen. Förenklat uttryckt kan man säga att en svarande får tillräckliga möjligheter att utföra sin talan om kändens taleändring görs mycket tidigt, men inte om en känd ändrat och delat upp sin talan först under slutförhandlingen. I det senare fallet kan motparten med fog ställa krav på att skiljemännen ställer in en påbörjad slutförhandling så att svaranden får tid att förbereda sin talan.

Hovrätten ansåg att det som Kibar anfört som grund för att bolaget behövde ytterligare tid under skiljeförfarandet avsåg ett *förtydligande av ett redan framställt yrkande*. Hovrätten ansåg att förtydligandet inte påverkat processmaterialet i någon nämnvärd omfattning.⁵⁸ Uttalandet kan uppfattas så att en parts förtydligande medför att motparten ska ges tid för att undersöka om han eller hon bör vidga processmaterialet i viktiga delar. Finns ett sådant behov bör en påbörjad slutförhandling ställas in eller pauseras. Till skillnad från vad som gäller taleändringar kan en part inte förvägras att förtydliga sin talan ens på ett sent stadium. En känd har ibland möjlighet att välja att låta delyrkanden komma till uttryck genom förtydliganden i stället för genom en taleändring som kräver skiljemännens medgivande. Sakprövning av delyrkanden framställda genom ett förtydligande kan inte stoppas av skiljemännen om uppdelningen av kändens ursprungliga talan inte kräver att motparten åberopar ny bevisning och ny rättslig argumentation.

Kräver en känd prövning av ett sammanläggningsyrkande grundat på ett enda abstrakt rättsfaktum och underlåter svaranden att kräva avvisning kan en sakprövning komma att stå i strid mot den tvingande regeln om

⁵⁷ Prop. 1998/99:35 s. 108.

⁵⁸ Domen, s. 11.

kontradiktoriskt förfarande. Det är därför viktigt att skiljemännen som en första åtgärd aktualiserar frågan om nödvändigheten av uppdelning av kändens talan.

